

С РЪСТА НА ЕПОХАТА

Нерядко, потопени в течението на делника, ние трудно проникваме в истинската значимост на онова, което наричаме просто ежедневиe, не можем да доловим истинските мащаби на ставащото пред очите ни. Достатъчно е да си припомним обаче колко крупни събития в общественно-политическия живот привличаха вниманието ни през последните две-три години — нека споменем само Единадесетия конгрес на БКП (1976), Юлския пленум на ЦК на БКП (1977) и Националната партийна конференция през април 1978 г., — за да се убедим, че нашето общество навлиза в нов, качествено по-висок етап от своето развитие; че решенията на високите партийни и държавни форуми са жалони по пътя на историческия преход към зрелото социалистическо общество и комунизма. А това вече ни подсказва и реалната значимост на предначертанията и задачите във всички сфери на общественния живот, в това число и в областта на културата и художественото творчество.

Едва ли някога досега в цялата история на човечеството е имало период, през който материалното и духовното производство да са били в такава тясна и плодотворна връзка, както в обществото на реалния социализъм. Ако се обърнем към зафиксираното в отговорни партийни и държавни документи, ще видим, че двете основни цели, които определят насоката на бъдещото ни развитие, са изграждането на материално-техническата база на комунизма и формирането на хармонично развита комунистическа личност — строител и поданик на утрешния свят. Ала в същност тези две задачи могат да бъдат разделени само в порядъка на абстракция, а на практика те са двете лица на единосъщата цел: историческият преход към зрелото социалистическо общество и по-нататък — към комунизма. Защото е ясно, че материалното благоденствие не представлява никаква придобивка, ако не е съпроводено от съответстващото му духовно-нравствено усъвършенствуване на личността, ако не се пазира още в зародиш опасността от развихряне на консуматорската стихия, от оеснафяване, от душевно обедняване. Както е ясно — от друга страна, — че изграждането на новия живот е възможно само с вдъхновената, безкористна и всеотдайна работа на социалистическите труженици, а не с пресметнатите усилия на егоиста, чийто идеал са „трите ключа“.

Именно оттук произтичат и новите задачи пред нашата съвременна литература, която трябва все по-уверено да възвисява силата на словото до непосредствената действеност на делото. Самият етап в развитието на нашето общество, самите задачи, които стоят за разрешаване пред него, дават на твореца редкия шанс да постигне онова, което е било мечта за толкова много поколения: да приравни словото към делото. И нещо повече, категорично изискват от него това.

Затова и събития, които на пръв поглед са далеч от преките интереси на художника — например Националната партийна конференция, посветена, както

е известно, на въпроса за образцова социалистическа организация на труда, — предизвикаха такъв оживен отклик в средите на творческата интелигенция. Не само защото изискването за качество и ефективност — генералният лозунг на петилетката — важи с пълна сила и в областта на културата и изкуството. Но и защото, както подчерта др. Тодор Живков, „... въпросите, които обсъжда конференцията, имат не само икономически характер. Те имат и голямо политическо и идеологическо значение“.

„Защото социалистическата организация на труда е решаващ фактор не само за повишаване ефективността и качеството на икономиката, но и за *трудовете, политическото и идеологическото възпитание на всички трудещи се у нас.*“

Думите на др. Тодор Живков ни насочват към стратегическите цели, преследвани с решенията на Националната партийна конференция. Защото в крайна сметка всички предначертания са подчинени на основния принцип на нашето общество — грижата за Човека. В икономически аспект това е очевидно — успехите в сферата на материалното производство водят до повишаване благосъстоянието на народа. Но не по-малко важно е, че свободният социалистически труд се превръща в могъщ стимулатор за разгръщане на индивидуалните способности и наклонности, за най-пълна личностна — а това значи и обществена — реализация на индивида, за хармонично и всестранно развитие на новия човек.

Азбучна истина на марксизма-ленинизма е, че производството не само създава предмет за субекта, но и формира субект за предмета. Ако развием тази мисъл в духовно-естетически аспект, ще открием тясната връзка между въпросите, разисквани на Националната партийна конференция, и актуалните задачи на изкуството и литературата. Защото в нашето общество художественото творчество не може да бъде само пасивен регистратор на промените в общественоекономическото и нравствено-психологическото битие на народа; нему е отредена ролята на духовен вожд, търсещ и откриващ кълновете на новото в цялата му човешка сложност и нееднозначност, в цялата му историческа мащабност. Именно от тази гледна точка можем най-добре да преценим и постигнатите успехи, и неизплатените още дългове на нашата литература пред народа.

Нека се върнем малко назад, за да си припомним оценката за състоянието на съвременната ни литература, прозвучала от най-високия партийен форум — XI конгрес на БКП:

„Още преди 18 години Централният комитет издигна призива: „Повече сред народа, по-близо до живота!“ Сега с удовлетворение можем да кажем, че през последните години и особено между двата конгреса вече се очертава прелом от повече или по-малко единично към масово ориентиране на художествените творци към проблемите на социалистическата съвременност. Най-добрите представители на нашата художествена интелигенция създадоха произведения, които правдиво и с пораснало професионално майсторство отразяват основните процеси в живота, израстването на новия човек. Ценни завоевания на българската социалистическа художествена култура, тези творби са потвърждение на правилността и плодотворността на априлската линия на нашата партия, на ленинските принципи за ръководство на литературата и изкуството, на метода на социалистическия реализъм.

Същевременно следва ясно да се изтъкне, че очерталият се прелом в насочването към проблемите на съвременността все още не е довел до прелом в овладяването на съвременната тема в цялата ѝ мащабност и историческа значимост. Стремещът към правдиво, комунистическо изкуство е налице. Налице е и стремещът да се създават значителни в идейно и художествено отношение произведения за нашето време. Не липсват и таланти в средите на всички поколения

творци. Очевидно главните препятствия по пътя към осъществяване на добрите замисли и стремежи са недостатъчно доброто познаване на живота и недооценката на борбата за високо художествено майсторство.

И макар че оттогава изтекоха повече от две години, думите на др. Тодор Живков са не по-малко верни и актуални и днес. Разбира се, през изтеклото време нашата литература завоюва нови художествени успехи — в прозата и в лириката, в драмата и кинодраматургията. Безспорни са и постиженията на литературоведската и критическата мисъл. Ала все пак задачата за естетическо овладяване на съвременността по прежнему стои пред майсторите на художественото слово; и без ни най-малко да подценяваме постигнатото, сме в правото си да очакваме и изискваме още много. В този привиден парадокс се оглежда диалектичката природа на изкуството, защото досегът с живота и постоянно изменяща се действителност не само окрилява творците, но и непрекъснато поставя нови изисквания пред тях.

Стара истина е, че главната задача на изкуството е да долови непреходното в тленното, да проникне под пъстрата видимост на явленията, за да схване тяхната същност. Тази задача решава всеки творец, всеки път, когато седне пред белия лист. И ако от тази гледна точка се обърнем към текущата литературна продукция, ще трябва да признаем, че — с малко изключения — пресъздаването на съвременността върви все още предимно „в ширина“ и много по-малко — „в дълбочина“; че нерядко е налице колоритът на съвременността — в очертаанията на индустриалния декор, в битово-предметния интериор, в житейски стил на героите и пр., — а липсва духовната ѝ същност, липсва, казано с думите на др. Тодор Живков, нейната „машабност и историческа значимост“.

Не става дума, разбира се, да подценяваме високите постижения на съвременната ни литература, които изискват отделно аналитично разглеждане, а да се постареем да преценим литературното ежедневие в светлината на онези високи критерии, които налага задачата за създаване на наша, социалистическа класика. Естествено, това е въпрос преди всичко на талант: там, където немошното перо ще се удави в изобилието на външни белези и ще потърси опора във фотографското им възпроизвеждане, истинският творец ще съумее да достигне до духа на епохата. Но и талантът не е някаква мистична и недосегаема даденост, и той подлежи на развитие, а за съжаление, както показват някои случаи, и на деградация. Затова е необходимо да се обръщаме към съвременността не с безстрастното око на обектива, а с духовния си взор, с интелектуалното и емоционално усилие да я видим като тънък ръб между минало и настояще, като процес, акумулирал ценностите на многовековното ни развитие и насочен към „третата реалност“ — бъдещето.

Безспорно съвременността има много и много измерения; така също и отражението ѝ в съвременната литература е богато на разнообразни ракурси, насоки, аспекти и пр. И във всяка една област можем да открием както радващи успехи, така и широките хоризонти на още непостигнатото. Но тъй като не можем сега да се впускаме в панорамен обзор на цялата ни съвременна литература, нека вземем за пример само една насока, която е близка до повода на нашите размисли — Националната партийна конференция, — и същевременно е от първостепенна значимост. Става дума за съвременната трудова тема.

И тук естествено можем да посочим отделни високи постижения. И все пак едва ли можем да бъдем доволни от общата картина на нещата, особено като вземем пред вид важноста на темата и богатите традиции в разработването ѝ, завешани ни от нашата класика. Не са много отделните литератури, в които да има толкова жизнена и естетически пълноценна традиция в изобразяването на създателяния труд като самотбитно нравствено отношение към света, като най-пълна личностна реализация. Ако са необходими примери, мо-

жем да ги открием във всеки момент от многовековното ни литературно развитие: във възклика на Вазов „Да работим!“, в Лазар Дъбака на Елин Пелин или в Сали Яшар на Йовков. . . Или през тъмата на вековете можем да доловим убедеността на българина в сътвореното като смисъл на живота и поръчителство пред бъдещето, изкристализирала в знаменития прабългарски надпис: „Човек и добре да живее, умира и друг се ражда и нека роденият последен, като гледа това, да си спомни за този, който го е направил“ (разр. н.). В тази традиция се оглежда съществена страна от народопсихологията ни, прозвучала в известната пословица „Залудо работи, залудо не стои!“ — това е формираната с векове черта на българина да се изявява в упорит и себеотрицателен труд; да пристъпва дори към онова, което по-късно историята ще назове подвиг като към работа и нерядко в ежедневния си труд да достига духовните мащаби на героизма.

И ако нашите класици съумяваха да открият красота дори в отчуждения труд, да разкрият значението му — независимо от експлоатацията — като човешко себеутвърждаване, можем ли да кажем, че днес, когато навлизаме в царството на свободния социалистически труд, когато назрява качествен скок в самия характер на труда, традициите на нашата литература в областта на трудовата тема са намерили достойно продължение? Очевидно въпреки отделните успехи нашата литература все още е длъжник пред живота в тази насока.

Разбира се, това е само отделен пример. Но той е от съществено значение. Нека си припомним думите на др. Тодор Живков пред младите литератори на срещата им със Секретариата на ЦК на БКП: „... всички тези явления в нашата икономика не са само и просто икономически или технико-технологически. Те предизвикаха и не могат да не предизвикат сложни и изключително важни процеси в съзнанието, морала, културата, в целия духовен живот. Във връзка с това нашата художествена литература трябва да дава достоен принос за решаването на новите задачи, да отразява явленията и процесите, свързани с изграждането на новия човек, на социалистическите труженици като „автори“ и „актьори“, ако използваме образния израз на Маркс, на историческия процес.“

В тези думи на първия наш партиен и държавен ръководител лаконично е формулирана неразривната връзка между всички страни на материалното и духовното развитие, както и ролята на литературата в този единен процес. И ако сега избираме за пример състоянието на съвременната трудова тема, то е не само поради изключителната ѝ важност и актуалност, а и защото в тази област новото в нашия живот изпква особено ярко и търси своето достойно място в художественото творчество.

Разбира се, не може и дума да става за стеснени тематични предписания. Навярно у някои литератори все още са живи огорченията от схематичния „производствен роман“ през времето на догматизма и директивния начин, по който критиката го налагаше тогава. Но това са несъстоятелни опасения. Тъкмо напротив, днес стремим се да се схване самото понятие труд в цялата му обемна значимост и в многообразните му проявления. Защото утрешният ден на нашето общество се изгражда с усилията на целия народ, с труда на работника и учения, на интелектуалеца и воина. Но при цялото разнообразие от конкретни трудови изяви литературата трябва да търси новото, същностно различното: свободният характер на социалистическия труд, който във всички сфери на материалното и духовното производство все повече се доближава до творчеството, превръща се в най-пълноценна самореализация на личността и по този начин разкрива двустранната си насоченост — изграждане на новото общество, от една страна, и формиране на новия човек, от друга.

Естествено размислите, към които ни насочва Националната партийна конференция, както и другите крупни събития в обществено-политическия живот

са много и разностранни и ние се спряхме предимно на един аспект от новите задачи, които стоят пред съвременната ни литература в светлината на партийните и държавните решения. Но трябва още веднъж да се подчертае главното: историческите мащаби, гигантският ръст на преобразованията, достигачи до прага на един нов етап в цялото развитие на човечеството, определят и очакванията ни към нашата литература, която трябва да бъде „с века наравно“ — по думите на Пушкин, — да мери своя духовен ръст с ръста на епохата. Затова за нея съвременността е и вдъхновение, и дълг. А българският писател, както ни убеждава историята, никога не е оставал длъжник на своето време и своя народ.

Литературна мисъл